

בתים בשבת על ידי גוי, האומנם מותר? ! (תגובה למאמרו של הרב אברהם גיסר)

לפני חודשים אחדים התפרסם בכלי התקשורת פסק הלכה מפיו של הרב אברהם גיסר, רב היישוב עפרה, המאפשר את המשך בניית הבתים בשכונת ההרחבה בעפרה על ידי גויים גם בשבתות. הרקע לפסק היה החשש שמא הבתים ייהרסו אם לא יאוכלסו עד למועד הדיון בעניינם בבג"ץ.

הפסק מסתמך על כך שאמירה לגוי מותרת במקרים מסוימים כפי שיפורט במהלך המאמר. אקדים ואומר: אין לו לדיין אלא מה שענינו ראות וכוחו של 'מרא דאתרא' גדול יותר. רב הקהילה הוא הפוסק לבני קהילתו. הוא חי את המתח הפנימי ומבין את הצרכים בצורה הטובה ביותר. אין אני יוצא כנגד הפסק הספציפי של הרב גיסר, אולם לפסיקתו ישנן השלכות ציבוריות כלליות, ועל כן אני מרגיש צורך להציע כיוון עקרוני אחר לשאלות מסוג זה. הצגת הדברים תהיה עצמאית ולא כתגובה ישירה לפסיקה זו, אולם במהלך הדברים אתייחס לטיעונו של הרב גיסר ואנסה להציג טיעונים אחרים והבנות שונות.

א. אמירה לגוי במקום הפסד

נפסק בשולחן ערוך (או"ח שז, ה):

דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לאינו יהודי לעשותו בשבת; והוא שיהיה שם מקצת חולי, או יהיה צריך לזכר צורך הרבה, או מפני מצוה; כיצד? אומר ישראל לאינו יהודי בשבת לעלות באילן להביא שופר לתקוע תקיעת מצוה; או להביא מים דרך חצר שלא עירבו, לרחוץ בו המצטער; ויש אוסרין.

כלומר, מותר לומר לנכרי בשבת לעשות בעבורנו פעולה מדרבנן לאחת משלוש המטרות: (א) חולי, (ב) צורך הרבה, (ג) מצוה. בעוד שצורך חולה או צורך מצוה הן מטרות ברורות ומוגדרות, הרי שההיתר משום "צורך הרבה" אינו מוגדר דיו. המגן אברהם (ס"ק ז) מגדיר "צורך הרבה" כהפסד ממוני גדול:

נראה לי דבמקום הפסד גדול יש להתיר שבות על ידי עכו"ם אפילו כדרכו ושבות על ידי ישראל שלא כדרכו. אבל בלאו הכי אין להקל כלל...

אולם הסברו של המגן אברהם להלכה שנפסקה בשולחן ערוך קשה. המשנה (שבת קכא, א) אוסרת את השימוש בגוי בשבת אף במקום הפסד:

נוכרי שבא לכבות, אין אומרים לו כבה ואל תכבה - מפני שאין שביתתו עליהן.

מתוך המשנה משתמע, שלא ניתן לומר לגוי לכבות את השרפה, ואפילו במקום הפסד גדול!

1 לאחר מסירת המאמר הפנה אותי העורך לתשובה שכתב מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א בשו"ת 'באהלה של תורה' ח"ב סי' ל, עמ' 119-124. חלק גדול מהנקודות שהועלו בגוף המאמר נידונו גם בתשובתו של הרב אריאל.

בשׁו"ת הריב"ש מובא דיון אודות אחד מהרבנים שהעניש אדם שחילל שבת על ידי אמירה לנוכרי. אותו אדם טען להגנתו, שהוא עשה את המעשה מפני שהיה לו הפסד. ועל כך כותב הריב"ש (סי' שפז):

ונשוב לענין הנדון: שטוען העובר, שהותרה לו שבות, אפילו דמלאכה, משום פסידא. והבל יפצה פיהו! אין צריך לומר: לדברי האוסר בשאר המצוות; אלא אפילו לדברי המתיר במקום מצוה, במקום פסידא לא שרינן. ואפילו שבות דשבות נמי, במקום פסידא לא שרינן; וכיבוי דליקה יוכיח.

המגן אברהם מביא את דברי הריב"ש ובכל זאת מתיר במקום הפסד גדול, ובתנאי שהגוי עושה פעולה שאינה אסורה אלא מדרבנן. המשנה ברורה (שם ס"ק כב) מביא את פסיקתו של המגן אברהם, אולם בנשימה אחת מזכיר את דעת האליהו רבה החולק עליו. הפסק שיצא מקולמוסו של המגן אברהם ניתן בהשראתו של השולחן ערוך שהתיר לצורך הרבה. פרשנות זו אינה הכרחית, וניתן להסביר שהגדרת "צורך הרבה" היא לצורך גופו של האדם ולא לצורך ממונו. פרשנות זו לא תסתור את ההלכה שבמשנה, האוסרת אמירה לגוי לכבות בשבת מפני הפסד. ההיתר הוא לצורך גופו של אדם ולא לצורך ממונו. מכל מקום, אין לך בו אלא חידושו והיתרו של המגן אברהם המגביל ומסייג את ההיתר של אמירה לנוכרי למצב שבו הגוי עושה מלאכה שהיא אסורה מדרבנן, ותו לא!

ב. אמירה לגוי שיאמר לגוי אחר – חידושו של בעל 'חוות יאיר'

ידועה תשובת החוות יאיר (סי' נג) המתירה אמירה לגוי לפני שבת על מנת שיאמר לגוי אחר לעשות מלאכה בשבת. ואלו דבריו:

ומכל מקום אסרו חז"ל אמירה לגוי בין לומר לו עשה מלאכה היום או עשה מלאכה מחר כמו שכתב הר"ן. מה שאין כן אמירה לגוי לאמר לגוי אחר, אכתי לא איפשיטא, אפילו אם הגוי השני עושה מלאכה דאורייתא בשבת, וכל שכן אם אינו רק שבות. וכל שכן אם אומר לגוי שיאמר לגוי או לישראל הדר אצלו שיעשה מלאכה פלונית למחר. ואף כי מה שכתבתי לחלק אינו רק סברת הכרס, מכל מקום הדבר מוכח ומוכרח מצד עצמו לחלק ביניהם. ואם שגיתי אתי תלין משוגתי.

יסוד ההיתר של החוות יאיר בנוי על התפיסה שאמירה לגוי נאסרה מדין "ממצוא חפצך" ודבר דבר. שיטתו נפסקה במשנה ברורה (סי' שז ס"ק כד).

האם החוות יאיר נחרץ להתיר 'אמירה לאמירה' גם במלאכה דאורייתא? מלשונו בתשובה משמע שהוא עצמו חש שהחידוש גדול. אולם האם נוכל לשיטת החוות יאיר להתיר פתיחת מפעלים בשבת, שהעובדים בהם הם גויים והאמירה תהיה על ידי מנהל עבודה גוי שיקבל את ההנחיות לפני שבת? וכי לכך התכוונו חז"ל בשעה שתיקנו ש"אמירה לנוכרי שבות"?! ועוד, דין שבות של גוי מורכב משני יסודות: (א) עצם האמירה לגוי. (ב) איסור הנאה ממלאכת גוי. סברתו של החוות יאיר פותרת את הבעיה הראשונה, אולם אין בכוחה לפתור את בעיית הנאה ממלאכת שבת. מה היתרון בטכניקה של אמירה לגוי שיאמר לגוי אחר, אם בסופו של דבר קיים איסור הנאה ממלאכת גוי?

בחידושו של החוות יאיר דן הגריא"ה הרצוג (שו"ת היכל יצחק או"ח סי' ל), ואלו דבריו:

ועתה נעיינ בהיתר אמירה דאמירה, על פי החוות יאיר (סי' מו, ונג), דאמירה לאמירה ע"י עכו"ם מותר בשבת... והנה כבר הרגיש כ"ת, שזהו דווקא אם הגוי השני עושה **על דעת הגוי הראשון**. כלומר, שהוא מדמה שעושה מלאכה זו לצורך הגוי הראשון. אבל כאן, אמנם הגוי המבשל עושה על פי פקודת הפקיד, אבל הוא יודע שאין הפקיד צריך לה כלל, והוא לצורך הישראלים.

והנה ברמב"ם (בהלכות שבת, שם) נאמר, "ואעפ"י שאמר לו מקודם השבת", ומסיים, שהאיסור הוא כדי **שלא תהיה שבת קלה בעיניהם**. היינו, שלפיכך אין הבדל, כיון שסוף סוף יצא מזה שהמלאכות תיעשנה בשבת כבחול. והוא הדין, כמו ששמע מלשוננו, באמירה דאמירה. שנצייר לעצמנו: אילו היה זה מותר, הרי דבר קל הוא לסדר אמירה דאמירה, ויצא שבתי החרושת יעבדו בשבת כבחול וכו'. וכלום אפשר שעל ידי כך לא תהא שבת קלה בעיני העם? מכיון שתהא קלה בעיניהם סופם שיבואו לעשות בעצמם. אף שלא התרנו אלא על ידי אמירה דאמירה, אבל התוצאה תהא לערער.

לדעתו, אם הגוי עושה את המלאכה בעבור הגוי הראשון, נמצא שאין זה מוגדר כמלאכה בעבור ישראל. אין כאן לא אמירה ולא הנאה ממלאכה שנעשתה בעבור ישראל. לעומת זאת, אם הגוי השני עושה את המלאכה בעבור ישראל, מה הועילה הטכניקה של אמירת גוי לגוי אחר? הרי שאיסור הנאה ממלאכת גוי עומד על כנו!

גם במקרה דידן האמירה למנהל העבודה אינה מועילה, משום שהפועלים מודעים לכך שעבודתם היא לצורך ישראל. לכן לא נוכל לאמץ את היתרו של החוות יאיר בנידון שלפנינו. ועוד, גם אילו המקרה היה עומד בתנאים ההלכתיים של היתרו של החוות יאיר, כותב הרב הרצוג:

ואף אם אפשר לצרף דעת החוות יאיר לסניף, **אבל קשה לבנות עליה בתור יסוד**.

קשה להעמיד את ההיתר של בניית הבתים בשבת על פי היתרו של החוות יאיר. וכפי שכתבתי לעיל, גם היתרו של המגן אברהם לצורך הפסד גדול הוא חידוש גדול, ומוגבל לאמירה באיסורי דרבנן - ובנייה בשבת מנלן?

ג. אמירה לגוי לצורך מצוה

בשולחן ערוך (שז, ה) מובאת המחלוקת בשאלה אם לצורך מצוה הותרה אמירה לגוי במלאכה שהיא דרבנן. הרמ"א על אתר מביא את דעת העיטור, שלפיה אמירה לגוי במקום מצוה הותרה אף במלאכה דאורייתא. הפוסקים דחו את ההיתר של בעל העיטור, וכלשונו של הרמ"א (רעו, ג):

יש אומרים דמותר לומר לאינו יהודי להדליק לו נר לסעודת שבת, משום דסבירא ליה דמותר אמירה לאינו יהודי אפילו במלאכה גמורה במקום מצוה; **שעל פי זה נהגו רבים להקל בדבר לצוות לאינו יהודי להדליק נרות לצורך סעודה, בפרט בסעודת חתונה או מילה, ואין מוחה בידם. ויש להחמיר במקום שאין צורך גדול, דהא רוב הפוסקים חולקים על סברא זו**.

על כך כותב הרב גיסר במאמרו:

הלכת העיטור הזו משמשת יסוד להיתרים רבים. כבר הרמ"א המחמיר כתב שאפשר להיתר זאת במקום של צורך גדול. **הפוסקים כתבו שהפסד כספי גדול הוא צורך גדול**.

וכאן תמיהתי: מניין לומר ש"צורך גדול" היינו הפסד ממון? הרי ההיתר של בעל העיטור מתייחס לצורך מצוה בלבד!

הרמ"א מביא תחילה את דבריו של העיטור שהתיר מלאכה גמורה לצורך מצוה. בשלב שני סבור הרמ"א שיש להחמיר. אולם כאשר מדובר במצוה, ובנוסף לכך מדובר בצורך גדול, יש להקל. למשל אם מתאסף ציבור גדול וזקוקים לתאורה או שמדובר במצוה דרבים, כגון תיקון הערוב, במקרים מעין אלו יש להקל (משנה ברורה סי' רעו ס"ק כה). היתרו של בעל העיטור מתייחס לצורך מצוה בלבד, וודאי שלא ניתן להסיק מפסק הרמ"א שניתן להתיר אמירה לגוי במלאכה דאורייתא משום הפסד ממון גדול.

הרב גיסר ממשיך וכותב:

אם כן, במקרה שבו מרחפת סכנת הרס מעל הבתים ביישוב חדש בארץ ישראל והושקעו

בהם משאבים רבים – הרי אין לך צורך גדול והפסד גדול ומקום מצוה דרבים יותר מזה.

כפי שהוכחנו לעיל, ההיתר מפאת הפסד ממון אינו מבוסס דיו. ואם השיקול המרכזי הוא שמדובר במצוה דרבים, מניין לנו שבניית בתים פרטיים מוגדרת כמצוה של הרבים? ואם נניח שמי שבונה בארץ ישראל מקיים מצוה דרבים, יידרש להוכיח זאת, ובמיוחד לאור העובדה שחז"ל הגדירו היטב את גבולות ההלכה של אמירה לגוי לצורך יישוב ארץ ישראל.

ד. ההיתר משום יישוב ארץ ישראל

1. סוגיית הגמרא

נאמר בגמרא (גיטין ח, ב):

והקונה שדה בסוריא - כקונה בפרווארי ירושלים; למאי הילכתא? אמר רב ששת: לומר,

שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת. בשבת סלקא דעתך? כדאמר רבא: אומר לעובד כוכבים

ועושה, הכא נמי אומר לעובד כוכבים ועושה; ואף על גב דאמירה לעובד כוכבים שבות,

משום יישוב ארץ ישראל לא גזור רבנן.

סוגיה זו מתירה במפורש עשיית מלאכה דאורייתא בשבת על ידי גוי משום יישוב ארץ ישראל.

שתי נקודות מרכזיות השייכות לגבולות הלכה זו אינן מבוארות בסוגיה:

א. מה מוגדר "יישוב ארץ ישראל"? לדוגמא, האם ההיתר המתייחס לקניית בית מגוי כוחו יפה

גם לבנייה של בית בארץ ישראל?

3 ההיתר לבניית בית הכנסת המובא בדברי המשנה ברורה (סי' רעו ס"ק כב) הוא משום צורך מצוה ולא משום הפסד ממון.

4 הסוגיה סבורה שההלכה: "והקונה שדה בסוריא - כקונה בפרווארי ירושלים" נאמרה למאן דאמר כיבוש יחיד שמיה כבוש, ולכן הואיל וסוריה היא חלק מארץ ישראל מי שקונה בסוריה כקונה בארץ ישראל. להלכה קיים פער בין הפסיקה של הרמב"ם לבין פסיקתו של השולחן ערוך. הרמב"ם (הל' שבת ו, יא) פוסק: "הלוקח בית בארץ ישראל מן הגוי מותר לו לומר לגוי לכתוב לו שטר בשבת, שאמירה לגוי בשבת אסורה מדבריהם ומשום יישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר זה. וכן הלוקח בית מהם בסוריא שסוריא כארץ ישראל לדבר זה". לעומתו, השולחן ערוך (שו, יא) פוסק: "מותר לקנות בית בארץ ישראל מן האיני יהודי בשבת, וחותרם ומעלה בערכאות". השולחן ערוך מגביל את ההיתר לתחומי ארץ ישראל ולא לסוריא. והטעם לכך, שאנו פוסקים שכיבוש יחיד לאו שמיה כיבוש. ועי' מגן אברהם ס"ק כ, שתמה על שיטת הרמב"ם, שכן הרמב"ם סבור שכיבוש יחיד לאו שמיה כיבוש.

ב. מה הותר משום יישוב ארץ ישראל? האם הגוי יכול לעשות מלאכות מהתורה או שהוא מוגבל דווקא לאיסורי דרבנן?

2. "משום יישוב ארץ ישראל"

רש"י (ד"ה משום) מסביר את יסוד ההיתר של קניית בית בשבת על ידי גוי, ואלו דבריו:
לגרש עובדי כוכבים ולישב ישראל בה.

כלומר, ייחודה של הקנייה היא בהוצאת הגוי מהבית, וכך נכבש הבית על ידי יהודי. האם לשיטת רש"י נוכל להתיר גם בנייה, שאינה מוציאה את הגוי מאדמת ארץ ישראל? חלק מהפוסקים הבינו שיסוד ההיתר מושתת על איסור "לא תחנם". כלומר מטרת ההוצאה של הגוי מהבית היא למנוע איסור של "לא תחנם" בכך שהגוי חונה בקרקע בארץ ישראל. לדעתם ההיתר יהיה מוגבל ולא יחול על קניית בתים ממשמעאלים, שלחלק גדול מהפוסקים לא חל עליהם דין "לא תחנם"⁵. גם אם נאמר שההיתר חל גם במציאות שבה ישיבת הגוי אינה בכלל הלאו של "לא תחנם", מכל מקום עצם סילוקו מהקרקע היא שמהווה תשתית להיתר. ההיתר הוא מדין כיבוש הארץ מגוי⁶. אם כן, מניין לנו להרחיב ולומר שמותר לבנות בתים בארץ ישראל בקרקע שאין גוי יושב עליה, ואף לא תהיה לו אפשרות לישוב עליה?

3. איזו מלאכה הותרה משום יישוב ארץ ישראל?

סוגיה זו הציפה שתי שאלות עקרוניות ביחס לאמירה לעכ"ם בשבת:

א. האם ההיתר משום יישוב ארץ ישראל הוא היתר שניתן להרחיבו אף לשאר מצוות?

5 מובא בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' כד): "אמנם ראיתי בדרכי תשובה (סי' קנא אות כב) שהביא מס' מזבח אדמה (דף יב ע"ב), שעמד במה שראינו האידנא בארץ ישראל שכמה גדולי ישראל מוכרים חצרות לנוכרי בארץ ישראל, והוכיח דכל איסור זה לא שייך רק בנכרים שבזמניהם שהיו עובדי עבודה זרה, מה שאין כן ישמעאלים שבזמניהם שאינם עובדים עבודה זרה ליכא למיסרי כי דווקא באיסור דלא תחנם שלא ליתן להם מתנת חנם הוא דשייך גם בישמעלים, מה שאין כן בחניות קרקע למכור להם בתים, לא שייך רק בנכרים שבזמניהם שהיו עובדי עבודה זרה דוקא, מה שאין כן נכרים שבזמן הזה שאינם בקיאים בטוב עבודה זרה ורק מעשה אבותיהם בידיהם, ועיין שם במש"כ בדברי הש"ך (ס"ק יז), וסיים דהוי ספיקא דדינא עיי"ש באורך עכ"ד הדרכ"ת. ואין הספר מזבח אדמה בידי לעיין שם, ואם מותר במכירה, קל וחומר שלא לקנות מהם בשבת, וכמו שכתב במגן אברהם שם לענין סוריא, ולפי הנ"ל הדין כן בזמן הזה אף לענין ארץ ישראל גופא, ואף אם נאמר דהוי ספיקא דדינא, בודאי לענין לקנות מהם בשבת יש לילך לחומרא".

6 נקודה זו מדויקת מדברי הירושלמי (מועד קטן ב, ד): "רבי יהושע בן לוי שאל לרבי שמעון בן לקיש, מהו ליקח בתים מן הגוי? אמר ליה: אימת - רבי שאל בשבת תני בשבת מותר. כיצד הוא עושה? מראה לו כיסין של דינרין והגוי חותם ומעלה לארכיים שכן מצאנו שלא נכבשה יריחו, אלא בשבת דכתיב: 'כה תעשה ששת ימים' וכתוב: 'וביום השביעי תסובו את העיר שבע פעמים' וכתוב: 'עד רדתה' - אפילו בשבת". ההשוואה בין כיבוש יריחו בשבת לקניית בית מלמדת על המכנה המשותף - דין כיבוש. לא ניתן לטעון שפעולה שאיננה פעולת 'כיבוש' - במובן של העברת בעלות גמורה מגוי ליהודי - תהיה מותרת, בלי להביא לכך הוכחה ברורה. וכי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה?!

7 עי' בראשונים על הסוגיא (תוס' ד"ה אע"ג; ריטב"א ד"ה אע"ג). ובמיוחד יש לעיין בדברי הריב"ש בתשובותיו שחידד שההיתר הוא דווקא משום יישוב ארץ ישראל וטעמו: "שאני יישוב ארץ ישראל שאינה מצוה לשעתה, אלא מצוה המתקיימת לעולם. ומצוה ותועלת לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד כותים. ואפשר, שלפיכך ייחדו להם בגמרא מצוה זו, לומר: שאין מתירין כן בשאר המצוות, ואין אומרים במצוות זו דומה לזו. שאין אנו יודעים מתן שכרן של מצוות!".

ב. האם ההיתר הוא גם במלאכות שאיסורן מדאורייתא?
ההיתר המופיע בסוגיה הוא לכתוב "אונו", דהיינו את שטר המכר. כתיבה היא אב מלאכה ואסורה מהתורה. אולם חלק מהראשונים הבין, שההיתר מוגבל דווקא לכתיבה בשאר לשונות שאיסורה מדרבנן לדעתם, וכפי שמובא באור זרוע (ח"ב, הל' שבת סי' פד):

ופי' ר' יואל בר יצחק זצ"ל דבכתיבת עכו"ם איירי כדפרישית במלאכה דהכותב, **דלא אסירה כי אם מדרבנן**. וכן ראיתי כתוב בשם ה"ר יהודה. אפילו הכי דווקא משום יישוב ארץ ישראל שרי, הא לאו הכי אסור לומר לעכו"ם, אף על גב דלא אסיר כי אם מדרבנן.

ואף ששיטה זו אינה כדעת רוב הפוסקים, הביאה הרמ"א להלכה:
בכתב שלהם; דאינו אסור רק מדרבנן, ומשום יישוב ארץ ישראל לא גזרו.
אמנם המשנה ברורה (ס"ק מז) מסתייג מפסקו של הרמ"א שלדעתו פסק כדעת יחיד⁸, אבל הרב קוק בתשובתו כותב שיש ללכת לאורו של הרמ"א ובוודאי שלא להרחיב את היתרו למחזות נוספים:

ואף על פי שרוב הפוסקים חולקים על האור זרוע, בזה שכתב שלהם אינו אסור אלא מדרבנן, מכל מקום **אי אפשר לזוז מפסק הרמ"א, שלא התירו אלא שבות דשבות משום יישוב ארץ ישראל, בכהאי גוונא דקונה בית מן הנכרי בארץ ישראל, ולא שבות גמור. וקל וחומר שחלילה לעלות על הדעת שום היתר ח"ו בחילול שבת של תורה. וגם בקונה בית מן הנכרי צמצמו** רבותינו הפוסקים, כמו שכתב המגן אברהם בשולחן ערוך שם סק"כ בשם אור זרוע, שאסור ליתן מעות להנכרי, אלא שמראה לו כיסים של דינרים והנכרי חותם. ובאמת כן הוא מבואר להדיא בירושלמי מו"ק פ"ב ה"ד. ואף על גב דמסיים שם בירושלמי בטעם הדבר, שכן מצאנו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת, ופירש הקרבן העדה שם, כלומר: שמצינו שבשביל יישוב ארץ ישראל מותר לחלל שבת, **אין הכוונה שמותר ח"ו לחלל שבת בענינים אחרים משום יישוב ארץ ישראל, אלא מפני שמצינו שמלחמת מצוה דוחה את השבת.**

גם אם נסבור כפסק המשנה ברורה, שהותרה מלאכה מדאורייתא, האם יש בכוחנו להרחיב את ההיתר גם למה שאינו מוזכר בתלמוד, דהיינו בניית בתים בשבת? מנלן? הרב קוק מסתייג מהרחבת ההיתר למלאכה מדאורייתא, וקל וחומר שיהיה קושי להרחיב את ההיתר לבנייה, שאין להיתר זה בסיס בתלמוד.

3. היתר בנייה לצורך הכרעה משפטית

הרקע לדיון זה הוא המצב בו תנועת 'שלום עכשיו' מנסה לאתר בתים, שכוונות ואף יישובים, שחלו פגמים משפטיים בהקמתם, ולגרום להריסתם באמצעות הכרעה משפטית. האם גם בניית בתים לצורך הכרעה משפטית נכללת בהיתר משום יישוב ארץ ישראל?

8 המשנה ברורה כותב ששיטתו של הראב"ה היא דעת יחיד, אולם הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ג, או"ח סי' כג) מצא עוד פוסקים רבים כשיטתו: "רבינו שמחה, ורבינו ברוך, והגמ"י, ור' יואל, וראב"ה, והר"ף, והמרדכי, ור' אברהם (שהובא בראב"ה), ור' יהודה, ואו"ז, ואגודה, ולקט יושר, דכולהו סבירא להו דכתב עכו"ם מדרבנן. ודלא כמו שכתב הנוב"י שלא מצאנו חבר להא"ז. וגם אם נוציא את הר"ף מכלל הפוסקים הללו, אכתי פשו להו טובא. ותמיהני על הגאון החסיד המשנ"ב, אשר דבר ידבר הוא, כאשר ידבר איש אל רעהו, כלפי האו"ז שאין לדעתו שום מקום בש"ס ויחידאה הוא. והעלים עינו הבדולח מכל הפוסקים הנ"ל".

בסוגיות התלמוד ההיתר הוא לקנות בית מהגוי. גם אם נרחיב את היקף ההיתר ונתיר אף כל מלאכה מדאורייתא על ידי גוי, דהיינו בניית בתים – מדובר במקרה שבו גאולת הקרקע או הבית היא **לאלתר**. אולם כאשר ההיתר נובע **מהערכה ספקולטיבית**, שהבנייה בשבת תגרום להשארת הקרקע בידינו ושהפסקת הבנייה תגרום לפסיקה הפוכה בבג"ץ – יהיה קשה להתיר. מדובר בדברים עתידיים המוטלים בספק. הרי גם לאחר בניית הבתים ינסו אותם גורמים למצוא נקודות העלולות למנוע את המשך המגורים בבתיים ואף להריסתם. כיצד יהיה ניתן להתיר איסור של מלאכה על ידי גוי במקרה שבו אפילו הזכייה בקרקע מוטלת בספק?

גם ראייתו של הרב גיסר מכף החיים (סי' רמד אות י') אינה הכרחית. שם מדובר ברשות מיוחדת, שניתנה על ידי המלכות לבנות ולשקם את החצר החרבה. בבניית החצר אנו גואלים אותה ומיישבים את ארץ ישראל במקום זה. מעשה הבנייה הוא עצמו מעשה הגאולה, מפני שהוא יוצר מצב בו הקרקע יוצאת מרשות השלטונות הנוכריים שעד עתה רוקנו את הבעלות היהודית מכל תוכן, והופכת להיות קניין גמור וממשי של היהודים הבונים אותה. אם הם יעכבו את הבנייה ולא יבנו בשבת יתכן והשר יחזור בו. אולם, אם הם יבנו השר לא יוכל לחזור בו ממתן הרשות. אולם, במקרה דידן אין אנו גואלים את הקרקע מידי גוי באמצעות הבנייה. הבנייה בשבת רק תאפשר בעתיד סיכוי טוב יותר בהכרעה בבג"ץ. אולם מי ערב לנו, שתהיה זכייה בבג"ץ? ולאידך גיסא, מי ערב לנו, שאם לא יבנו בשבת הקרקע תעבור לרשות הגוי? פסיקה לקולא בשאלה זו מסכנת את מעמדה של השבת. אחת הבעיות המרכזיות בתעשייה ובכלכלה הישראלית היא היתר מלאכה על ידי גוי בשבת. מדובר בהיתר היכול להיות המוקד למדרון חלקלק לפריצת גבולות, כמו שאפרט בהמשך.

ה. בניית בית כנסת בשבת

הרב גיסר עורך השוואה בין בניית בית כנסת לבין בניית הבתים בעפרה. ההיתר לבניית בית הכנסת על ידי גוי בשבת מורכב משלושה עקרונות:

1. **מצוה דרבים**. בניית בית הכנסת הוא צורך לרבים. קיים הבדל בין בנייה של בית פרטי לבין בית ציבורי.
2. ההיתר הוא על ידי גוי **בקבלנות**.
3. חשש שהפסקת הבנייה בשבת **תסכן את הבנייה** כולה, וייתכן שבית הכנסת לא ייבנה.

9 כל מה שנכתב עד כה הוא בהנחה שאין הבנייה צורך של פיקוח נפש או ספק עתידי של פיקוח נפש. כאשר יש צד של פיקוח נפש, נפסק בשולחן ערוך (או"ח שכט, ו) שמחללים את השבת אפילו על עסקי תבן וקש.

הרב גיסר מזכיר בהערה את ההיתר המיוחד שניתן בשעתו לקיבוץ שעלבים לחרוש בשבת כדי למנוע את גזילת הקרקע. והוא מעיר נכונה, שמדובר במלחמת מצוה, ויסוד ההיתר היה שלא לאפשר לערבים לשלוט על הקרקע ולסכן את היישוב היהודי הסמוך. אולם ההיקש לסוגייתנו תמוה ביותר. וכי מלחמה על החזקת הקרקע שברור שלא תיכבש על ידי הערבים במהלך השבת דומה למקרה שלנו, בה הבנייה היא לצורך הכרעה משפטית שהיא עצמה ספקולטיבית? האם כל כך בקלות ניתן להשוות בין מניעה של כניסת ערבים שסיכנה את היישוב היהודי באותה עת לבין ניצחון במאבק משפטי?

גם אם נניח שמדובר בחשש סביר שהבנייה תיפסק אם לא יעבדו בשבת, האם מדובר בבנייה לצורך הרבים או בבנייה פרטית? לדעתי, יהיה קשה להשוות בין בניית בית הכנסת לבין בניית בתים לצורך מגורים של משפחות. ועוד, ההיתר של בניית בית הכנסת מותנה בהגדרה שמדובר בצורך שהוא מצוה של רבים¹⁰.

גם אם נניח שיש כאן צורך הרבים, בשל ההשלכות שעלולות להיות להריסת הבתים על כלל ההתיישבות ביש"ע, ניתן לאפשר עבודה על ידי גוי בפרהסיא בשבת רק במסלול של קבלנות, וכפי שפוסק הרמב"ם (הל' שבת ו, יב):

פוסק אדם עם הגוי על המלאכה וקוצץ דמים **והגוי עושה לעצמו ואף על פי שהוא עושה בשבת מותר**, וכן השוכר את הגוי לימים הרבה מותר אף על פי שהוא עושה בשבת. כיצד? כגון ששכר הגוי לשנה או לשנים שיכתוב לו או שיארוג לו, הרי זה כותב ואורג בשבת ומותר כאלו קצץ עמו שיכתוב לו ספר או שיארוג לו בגד שהוא עושה בכל עת שירצה, והוא שלא יחשוב עמו יום יום.

היתר הקבלנות מותנה בכך שמראש סוכמה העבודה לתקופה מסוימת. בתנאים אלו הגוי הוא עצמאי ויכול לקבוע לעצמו את סדר העבודה השבועי, ובלשונה של ההלכה: "אדעתיה דנפשיה קעביד". במקרה דידן הגוי חייב לעבוד כל השבוע כדי לסיים את עבודתו על מנת לאפשר את כניסת הדיירים לבתים. היכן בא לידי ביטוי "אדעתיה דנפשיה קעביד"? היה צורך למצוא מנגנון הלכתי שיגדיר את עבודת הפועלים לצורך עצמם ולא לצורך ישראל. ועוד, אם העבודה נעשתה על ידי קבלן יהודי, המכתיב את סדר היום לפועליו, במקרה זה לא יהיה ניתן לומר שהגוי עושה זאת על דעתו אלא לטובת הקבלן והקונים שהם יהודים.

ו. החשש מחשד

היתר הבנייה בקבלנות מותנה בכך שהעבודה נעשית מחוץ לתחום, וכפי שנפסק בשולחן ערוך (או"ח רמד, א):

לפיכך הפוסק עם האיני יהודי לבנות לו חצירו או כותלו, או לקצור לו שדה, **אם היתה המלאכה במדינה או בתוך התחום, אסור לו להניחה לעשות לו מלאכה בשבת, מפני הרואים שאינם יודעים שפסק**.

אולם כאשר מדובר בצורך הרבים, יש מקום להקל אף בתוך התחום. הטעם לכך, שדבר המסור לרבים אין חשד. לכן בשעת צורך גדול מתיר המגן אברהם לבנות בית הכנסת בקבלנות, וכך הוא כותב:

פה בעירנו נוהגין היתר לשכור עכו"ם בקבלנות ליקח הזבל מן הרחוב והעכו"ם עושים המלאכה בשבת, ואף על גב דמלאכה דאורייתא כדאמרינן היתה לו גבשושית ונטלה חייב משום בונה דמתקן הרחוב. וצריך לומר דגדול אחד הורה להם כך משום דבשל רבים ליכא חשדא כמו שכתוב ביורה דעה סימן קמא ס"ד, אבל בשכיר יום פשיטא דאסור. ואם כן היה נראה להתיר לבנות בית הכנסת בשבת בקבלנות.

אמנם בעל ערוך השולחן (רמד, ח) כתב על דברי המגן אברהם:

10 עי' פרי מגדים סי' רעו, א"א ס"ק כח. בית הכנסת הוא מקום שמתקבץ בו מניין לתפילה, ומכוח זה הוא מוגדר כמצוה דרבים. וכן שחרור עבד להשלמת מניין הותר משום מצוה דרבים (- תפילה במניין) - ברכות מז, ב.

ודע שיש מי שרצה לחפש היתר בבנייני בתי הכנסת ובתי המדרש בשעת הדחק לבנות בקיבולת בשבת מטעם **דברבים ליכא חשדא**. וחלילה לומר כן, דאטו הרבים שוכרים הבעלי מלאכות? הלא הממונה בעצמו שוכרם! ועוד דסברא זו לא אמרינן אלא ביורה דעה סי' קמא לענין צורות הבולטות העומדת גלוי בפני רבים שיש בזה חשש עבודת כוכבים, אבל בדבר שאין האיסור ידוע לכל ואינו בגילוי, אולי לא אמרינן סברא זו. ועוד, דאין לך חילול שם שמים יותר מזה נגד האומות שניח לעשות בניינים בשבת קודש¹¹.

התפיסה הרווחת בציבור הרחב, היא שמלאכה הנעשית על ידי גוי מותרת, ובלשון העם: 'גוי של שבת'¹². לכן נדרשים אנו להיזהר שבעתיים בהיתר מלאכה על ידי גוי ברשות הרבים. ועוד, לצערנו מעמדה של השבת בציבור הרחב אינו בטוב. חדשים לבקרים נלחמים אנו לשמור על מעמדה ועל צביונה של השבת. כשם שיש להיזהר מחשד המביא לחילול השם אצל הגויים, כך יש להיזהר מחשד המגיע מיהודים שאינם מצויים בהלכה. כיום הציבור יודע שלא ניתן להפעיל עסקים בשבת אף על ידי גויים. אולם קיים חשש שבעקבות היתר זה יאמרו שאם לצורך הפסד מרובה או הפסד רבים התירו לבנות על ידי נכרים בשבת, אזי מדוע שלא נתיר להפעיל עסקים בשבת על ידי גויים בקבלנות במקום הפסד גדול? איני בטוח שהציבור הרחב ישתכנע מההסברים שיינתנו, ויש לחשוש מכך, כפי שכותבים הפוסקים.

ניתן להדגים זאת אפילו בשאלה שנשאלתי לאחרונה. בבעלותו של מושב משואות יצחק מפעל 'על בד', המייצר מגבונים לחים ומייצא חלק גדול לכל העולם. לאחרונה נשאלתי על ידי אחד המנהלים הבכירים של המפעל אם יש אפשרות להפעיל את קו הבד בשבת על ידי גויים על מנת לעמוד בקצב הייצור. גם במקרה דידן ניתן להגדיר את סיבת ההיתר מטעמים של הפסד, ואולי אף צורך הרבים, שכן המפעל שייך לקהילה. גם יש מצוות יישוב ארץ ישראל בהחזקת המפעל והפועלים. להלכה פסקתי לאיסור גם מתוך תפיסה שיש לקבוע גבולות ברורים לעשיית מלאכות על ידי גויים בשבת.

ההיתר שניתן בעפירה עלול להביא לגל של היתרים במלאכת גוי בשבת; וזה כאבי. יהיה קשה לקבוע גבולות הלכתיים: מהו "צורך הרבה"? מהו צורך הפסד? מה מוגדר כמצוה ומהי מצוה דרבים? ההגדרות הן מורכבות ויש להיזהר מהפסיקה ומפרסומה.

אולם אילו זו היתה הבעיה היחידה החרשת. לדעתי להיתר מסוג זה אין ביסוס מוצק בהלכה ואף לא הצלחתי למצוא ראייה גורפת להיתר מסוג זה, שהשלכותיו כאמור רחבות.

מחלוקתי עם הרב גיסר היא בשתי נקודות: האחת, שהלכתית קשה להתיר בשבת מלאכה דאורייתא על ידי גויים אף למטרת יישוב ארץ ישראל. זאת ועוד, לא מדובר בכך שבניית הבתים מבטיחה את גאולתם, ויש כאן כמה ספקי ספקות: שמא לא יספיקו לסיים את הבנייה, שמא ערכאות משפטיות ימנעו את כניסת הדיירים, שמא כל זה לא יעזור, ושמא כל זה מיותר. בכל המקרים שהתירו - כולל ההיתר שניתן על ידי כף החיים - הבנייה עצמה הביאה לגאולת האדמה מיד הגוי. אמנם, כף החיים דן בחצר של יהודי אבל המושל הגוי מנע את בניינה ולכן התיר אף מלאכה דאורייתא ובפרהסיא כדי ליישב את החצר ושחלילה השר לא יחזור מהסכמתו.

11 הערת המערכת: עי' במאמרו של הרב יצחק הנשקה בגיליון זה, המוקדש כולו לשאלות מעין אלו.

12 ראה בספרו של פרופ' יעקב כץ 'גוי של שבת', הוצאת שזר, שבו מובאות דוגמאות לפערים בין ההתנהגות של הקהילה לבין ההלכה הפסוקה.

ושנית, ברור מעל כל ספק, שיש להילחם בכל הדרכים כדי למנוע מאנשים רעים לגרום להחרבת בתים בארץ ישראל. אולם, יש לרסן את המאבק על פי הגבולות ההלכתיים המקובלים.¹³ לדעתי קשה להרחיב את יריעת ההיתר עד הקצה על אף שמדובר רק במלאכת גוי. גם אם ההיתר היה מוצדק בהקשר לאנשי עפרה, הרי שאין להקיש ממנו למקרים אחרים, אף אם הם נראים דומים, ואין לך בו אלא חידושו. אנו עומדים בפני סכנה גדולה של רמיסתה של השבת על ידי היתרים מסוכנים בתחומי התעשייה והייצור. גוברים והולכים הקולות להתיר מלאכות על ידי גוי. הרחבת ההיתר מעבר לגבולותיו יכולה לגרום לפתיחת מפעלים וחנויות בשבת, שיפגעו בשמירת השבת ובכבודה.

סיכום

היתרו של הרב גיסר לאפשר את בניית הבתים אף בשבת ניתן לקהילת עפרה. כפי שצוין לעיל, לכל מרא דאתרא יש סייעתא דשמיא מיוחדת, ואני מניח שפסק זה ישר ונכון הוא למקום ולזמן בו ניתן. אמנם במהלך המאמר אני מתווכח עם הרב גיסר, אבל לא על הפסק הספציפי שניתן לאנשי עפרה, אלא על השאלה הכללית, בשל השלכותיה הציבוריות. לא מצאתי כל אפשרות הלכתית להתיר בניית בתים בארץ ישראל בשבת על ידי גוי, אף כשמדובר בהפסד גדול או ביישוב ארץ ישראל. אמנם חז"ל התירו קניית בתים בארץ ישראל בשבת על ידי גוי, אבל יהיה קשה להרחיב את ההיתר גם לבניית בתים. דינו של בניית בית הכנסת בשבת יהיה שונה ויהיה מותר בתנאים שונים. דבר פשוט ומובן, שכל היאחזות בקרקע כדי למנוע מצב של פיקוח נפש או מלחמה מותרת.

אמנם ישנה התמודדות קשה מול אותם פעילים המנסים להרוס ולקלקל את ההתיישבות, אבל מנגד יש לשמור על גבולות, ובעיקר לשמור על כבודה של השבת. כיום עולות שאלות כבדות משקל בתחום התעשייה והחקלאות בנושא השבת, והפוסקים נזהרים להתיר אף אם מדובר בגוי. כל פסיקה היא משמעותית ויש בכוחה ליצור תקדים מסוכן. אסור לנו להגיע למציאות שבה גוי של שבת יהיה פתרון לכל בעיה, שכן אנו עלולים להביא למציאות של פתיחת מפעלים ועסקים בשבת. כל פסיקה חייבת להיות מותנית בכללים שנקבעו על ידי החכמים הקדמונים והוגדרו על ידי האחרונים. במאמר זה נעשה ניסיון להגדיר את גבולות האמירה לגוי.

13 גם הרב יעקב אריאל (שו"ת באהלה של תורה א"ח סי' ל) פסק שאין להתיר בניית בתים, גם לא בקבלנות, על ידי גויים בשבת. ורק אם מדובר בשעת דחק גדולה ומוכחת הוא סבר שיש לסמוך על הרב ישראלי זצ"ל. וכל מקרה לגופו, כל ענין וסברתו.